

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.28>

Черниш М.О.

*к.ю.н., доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0000-6416-7617*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-РОЛЬОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Постановка проблеми. Узагальнена кримінологічна характеристика окремих видів і категорій злочинців дозволяє виділити їх специфічні ознаки та якості, що сприяють вчиненню ними кримінальних правопорушень, визначити криміногенні групи населення, а також прогнозувати кримінально протиправну поведінку окремих осіб [1, с. 42]. Вищесказане повною мірою стосується й осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля.

Одним із кримінологічних показників, що характеризує особу злочинця є рівень освіти. Цей показник дає можливість сформулювати реальну уяву про безпосередній інтелектуальний потенціал кримінальних правопорушників та його вплив на вибір досліджуваною категорією осіб певного варіанта поведінки [2, с. 297]. Ми згодні з Ю.А. Турловою різні стадії розвитку особистості зумовлені не тільки віковими особливостями, а й значною мірою освітою та соціальним статусом. Як відомо, рівень та якість освіти не є безпосередньою детермінантою кримінальних практик, водночас освітні характеристики значною мірою визначають морально-психологічні якості та властивості особи, що, у свою чергу, зумовлює мотивацію її поведінки [3, с. 138].

Стан опрацювання проблематики. Ґрунтовну кримінологічну характеристику кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема й географію їх поширення, здійснила на рівні докторської дисертації Ю.А. Турлова «Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові

засади» (Київ, 2018 р.). Проте вчена аналізувала дані до 2016 р. включно, а тому існує потреба у з'ясуванні тенденцій екологічної злочинності, що відбулися з того часу.

Метою статті є з'ясування окремих особливостей особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переважна більшість кримінальних правопорушників характеризуються середнім рівнем освіти. Так, за даними інтерактивного довідника М. Карчевського [4] за період 2013 – 2023 рр. серед всієї сукупності засуджених осіб 6,8% мали повну вищу освіту, 2,4% – базову вищу освіту, 23,2% – професійно-технічну освіту, 39,4% – повну загальну середню освіту, 25,9% – базову загальну середню освіту, 1,7% – початкову загальну освіту та 0,6% були без освіти. Тобто фактично серед виявлених та засуджених кримінальних правопорушників вищу освіту має лише приблизно кожен одинадцятий.

Водночас зауважимо, що серед усього дорослого населення найпоширенішою є повна загальна та середня спеціальна (початкова вища) освіта – 62,8%, проте вищу освіту (повну, базову та незакінчену) має майже кожен п'ятий – 18,8% [5, с. 89]. Тобто частка осіб з вищою освітою серед усього населення України у понад два рази більша, ніж серед засуджених осіб, а саме 18,8% проти 9,2%. Водночас, за останні два роки частка осіб з вищою освітою почала збільшуватись з 8,5% до майже 12%.

Що стосується досліджуваної нами категорії кримінальних правопорушень, то за

даними інтерактивного довідника М. Карчевського [4] за період 2013 – 2023 рр. серед всієї сукупності засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля осіб 4,8% мали повну вищу освіту, 2,1% – базову вищу освіту, 23,4% – професійно-технічну освіту, 43,7% – повну загальну середню освіту, 24,9% – базову загальну середню освіту, 0,9% – початкову загальну освіту та 0,3% були без освіти.

З аналізу наведених даних випливає, що частка осіб із вищою освітою серед досліджуваної нами категорії осіб є нижчою, ніж загальна частка серед всіх засуджених осіб (6,9% проти 9,2%). При чому, за останні три роки вона почала дещо зростати: з 5,8% у 2020 році до 7,3% у 2021 та 2023 роках та 7,4% у 2022 році.

Отже, серед осіб, яких засуджено за кримінальні правопорушення проти довкілля переважають особи, які мають загальну середню (68,6%) та професійно-технічну освіту (23,4%) і їх частка збільшується, у той час, як частка осіб з вищою освітою (6,9%) і хоча за останні три роки вона дещо збільшилась, є меншою за загальні показники.

Якщо розглядати окремі кримінальні правопорушення проти довкілля, то співвідношення освітніх характеристик засуджених кримінальних правопорушників буде дещо різнитись.

Так, за даними інтерактивного довідника М. Карчевського [4] особи, які були засуджені за вчинення найбільш поширених кримінальних правопорушень проти довкілля, мали наступні освітні характеристики:

З аналізу наведених даних випливає, що досить низьким рівнем освіти характеризуються особи, які вчиняють незаконну порубку лісу та займаються незаконним водним добуванням промислом. Загальним показникам кримінальних правопорушень проти довкілля майже відповідають освітні характеристики осіб, які вчиняють незаконне видобування корисних копалин, у т.ч. бурштину. Тоді як найвищі освітні характеристики притаманні

особам, які вчиняли діяння, пов'язані із забрудненням довкілля та безгосподарським використанням земель.

Важливою соціально-рольовою характеристикою кримінальних правопорушників є рід занять і джерела прибутків на момент вчинення ними кримінального правопорушення.

На думку А.М. Бабенка цей показник тісно пов'язаний із середовищем та містить у собі кримінологічне навантаження, оскільки фактор наявності або відсутності в особі роботи, стабільних джерел існування має великий вплив на вибір варіанту поведінки [5, с. 100]. Найбільш гостро це проявляється серед осіб, які не мають постійного місця роботи та/або стабільного прибутку. Оскільки характерною соціально-демографічною рисою кримінологічної характеристики особистості злочинця є те, що майже 70% з них – це особи працездатного віку, які до вчинення кримінального правопорушення не навчалися і не працювали [6, с. 130]. Викладене дає підстави розподілити засуджених на дві групи – задіяних і незадіяних у трудових відносинах [5, с. 100].

До першої категорії А.В. Козар відносить засуджених з таких груп: робітники, державні та інші службовці, військовослужбовці, лікарі-фармацевти, вчителі, викладачі, працівники ЗМІ, приватні підприємці, працівники господарських товариств, учні, студенти та інші заняті особи. А до другої категорії: пенсіонерів, інвалідів, працездатних, які не працювали і не навчались та безробітних, які мають офіційний статус [8, с. 67-68].

Узагальнення характеристик за родом занять всіх осіб, засуджених за період 2013–2023 рр. свідчить, що 8,4% від загальної кількості засуджених становлять робітники, 0,4% – державні службовці, 1,3% – інші службовці, 3,1% – військовослужбовці, 0,1% – лікарі та фармацевти, 0,1% – вчителі та викладачі, 1,1% – приватні підприємці, 0,9% – працівники господарських товариств, 2,2% – учні шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій, 1,6% – студенти навчальних закладів та 3% мають інші заняття. Отже, загалом

Таблиця 1

Показники рівня освіти осіб, засуджених за вчинення деяких кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VIII Особливої частини КК України, за період 2013 – 2023 рр.

Назва статті КК	Повна вища	Базова вища	Професійно-технічна	Повна загальна середня	Базова загальна середня	Початкова загальна	Без освіти
ст. 239 «Забруднення або псування земель»	32,1%	5,4%	19,6%	25%	16,1%	1,8%	-
ст. 240 «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»	7,9%	2,7%	29%	43,6%	15,9%	0,7%	0,2%
ст. 240 ¹ «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»	7,4%	5,1%	25,8%	35%	26,3%	0,5%	-
ст. 241 «Забруднення атмосферного повітря»	60%	-	20%	20%	-	-	-
ст. 242 «Порушення правил охорони вод»	30%	10%	30%	10%	20%	-	-
ст. 245 «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу»	10%	-	32,5%	30%	27,5%	-	-
ст. 246 «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу»	3,4%	1,7%	21,9%	42,4%	28,7%	1,3%	0,6%
ст. 248 «Незаконне полювання»	7,3%	4,9%	36,6%	39%	12,2%	-	-
ст. 249 «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом»	3,6%	2%	21,9%	46,6%	25,3%	0,6%	0,1%
ст. 254 «Безгосподарське використання земель»	19,1%	2,1%	33%	30,9%	14,9%	-	-

частка задіяних у трудових відносинах осіб складає 22,7%. У той час як у структурі осіб, незадіяних у трудових відносинах найбільшу частку становлять особи які не працювали і не навчалися, частка яких є 71,7% серед всіх засуджених, 3,4% серед всіх засуджених осіб становлять пенсіонери у т.ч. особи з інвалідністю, а 2,2% – безробітні. Тобто загалом частка незадіяних у трудових відносинах осіб складає 77,3%.

Водночас, за даними інтерактивного довідника М. Карчевського [3], за період 2013–2023 рр. у сукупності засуджених за кримінальні правопорушення проти довкілля 7,7% від загальної кількості засуджених за ці діяння становлять робітники, 0,1% – державні

службовці, 0,9% – інші службовці, 0,1% – військовослужбовці, 0,1% – вчителі та викладачі, 1,7% – приватні підприємці, 0,8% – працівники господарських товариств, 0,3% – учні шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій, 0,4% – студенти навчальних закладів та 3,7% мають інші заняття. Отже, загалом частка задіяних у трудових відносинах серед засуджених за кримінальні правопорушення проти довкілля осіб складає 15,8%. Відповідно, особи, які не працювали і не навчалися становлять 73,2% серед всіх засуджених за досліджувані правопорушення, 5,1% – безробітні та 5,9% – пенсіонери у т.ч. особи з інвалідністю. Тобто загалом частка осіб, незадіяних у трудових відносинах складає 84,2%.

Слід відмітити, що у групі незадіяних у трудових відносинах осіб з 2020 року дещо зросла частка пенсіонерів, у т.ч. осіб з інвалідністю. Так, у період 2013 – 2019 рр. вона коливалась у межах 4,9-5,8%, тоді як у 2020–2023 рр. вона коливається в межах 6,3-7,4%. Водночас, частка безробітних стабільно зменшується з 8,8% у 2014 р. до 0,8% у 2023 р. Хоча сумарно, частка осіб, незадіяних у трудових відносинах тримається в межах 83-86%.

На існуванні таких тенденцій серед осіб, незадіяних у трудових відносинах, наголошувала і Ю.А. Турлова, пояснюючи їх тим, що нерідко різниця у виді зайнятості працездатних осіб, які не працюють і не навчаються, та безробітних полягає тільки в наявності чи відсутності формально закріпленого у службі зайнятості статусу безробітного. Це підтверджує наведений характер змін показників вказаних категорій, а також їх сумарні показники[4, с. 143-144].

А загалом можна констатувати, що серед осіб, засуджених за кримінальні правопорушення проти довкілля частка незадіяних у трудових відносинах осіб є вищою за середні показники майже на 7%.

Наведені показники дають підстави обґрунтовано стверджувати, що криміногенність осіб, незадіяних у трудових відносинах, пов'язана з їхніми пошуками свого місця й ролі в суспільному житті. Унаслідок безробіття, міграції, зубожіння виникла ситуація, яка не дає змоги багатьом людям вибирати й виконувати бажану суспільну роль. Вчинення екологічних злочинів названими соціальними категоріями пояснюється невідповідністю між реально виконуваною і бажаною соціальними ролями. Отже, рольовий статус особи великою мірою зумовлює характер вчиненого нею кримінального правопорушення [7, с. 145]. Особливо це стосується діянь, пов'язаних із браконьєрством та незаконним видобуванням корисних копалин, у т.ч. бурштину. Зважаючи на високий рівень латентності посягань на довкілля та відносну простоту способів вчинення таких посягань для

жителів сільської місцевості, цілком логічним виглядає, що особи, котрі не мають стабільної роботи та прибутку, проживаючи поряд з річкою чи водосховищем, або родовищем корисних копалин звернуться до протизаконного добування природних багатств.

Наприклад, за даними інтерактивного довідника М. Карчевського [4] частка незадіяних у трудових відносинах серед засуджених за незаконну порубку лісу складає 85,2%. А частка незадіяних у трудових відносинах серед засуджених за незаконне заняття водним видобувним промислом складає 86,1%, незаконне полювання – 82,8%, незаконне видобування корисних копалин – 79,8%.

Тоді як серед осіб, засуджених за забруднення або псування земель частка працездатних осіб, які ніде не працювали і не навчалися складає лише 33,9%, безробітних взагалі немає, а частка пенсіонерів, у т.ч. осіб з інвалідністю – 5,4%. Тобто загалом частка незадіяних у трудових відносинах осіб складає меншість, а саме 39,3%. Відповідно частка осіб, задіяних у трудових відносинах складає більшість – 60,7%, а саме: 12,5% від загальної кількості засуджених за ці діяння становлять робітники, 17,8% – інші службовці, 16,1% – приватні підприємці, 8,9% – працівники господарських товариств та 5,4% мають інші заняття. А серед осіб, які засуджені за безгосподарське використання земель частка працездатних осіб, які ніде не працювали і не навчалися складає лише 47,9%. Решта кримінальних правопорушень, пов'язаних із недбалим ставленням до довкілля має дуже незначну кількість засуджених осіб, тому можна лише припускати, що у таких діяннях превалюють особи задіяні у трудових відносинах.

Висновки. На підставі цього можна зробити висновок, що особи, незадіяні у трудових відносинах вчиняють переважно діяння, пов'язані із незаконним видобуванням природних багатств, а діяння пов'язані із забрудненням довкілля вчиняють переважно особи, котрі працюють на різних посадах або займа-

ються діяльністю, що має доступ до речовин, котрі можуть спричинити таке забруднення.

Досить низьким рівнем освіти характеризуються особи, які вчиняють незаконну порубку лісу та займаються незаконним водним добувним промислом. Загальним показником кримінальних правопорушень проти

довкілля майже відповідають освітні характеристики осіб, які вчиняють незаконне видобування корисних копалин, у т.ч. бурштину. Тоді як найвищі освітні характеристики притаманні особам, які вчиняли діяння, пов'язані із забрудненням довкілля та безгосподарським використанням земель.

Анотація

У статті досить доведено, що низьким рівнем освіти характеризуються особи, які вчиняють незаконну порубку лісу та займаються незаконним водним добувним промислом. Загальним показником кримінальних правопорушень проти довкілля майже відповідають освітні характеристики осіб, які вчиняють незаконне видобування корисних копалин, у т.ч. бурштину. Тоді як найвищі освітні характеристики притаманні особам, які вчиняли діяння, пов'язані із забрудненням довкілля та безгосподарським використанням земель.

Серед осіб, яких засуджено за кримінальні правопорушення проти довкілля переважають особи, які мають загальну середню (68,6%) та професійно-технічну освіту (23,4%) і їх частка збільшується, у той час, як частка осіб з вищою освітою (6,9%) і хоча за останні три роки вона дещо збільшилась, є меншою за загальні показники.

Узагальнення характеристик за родом занять всіх осіб, засуджених за період 2013–2023 рр. свідчить, що 8,4% від загальної кількості засуджених становлять робітники, 0,4% – державні службовці, 1,3% – інші службовці, 3,1% – військовослужбовці, 0,1% – лікарі та фармацевти, 0,1% – вчителі та викладачі, 1,1% – приватні підприємці, 0,9% – працівники господарських товариств, 2,2% – учні шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій, 1,6% – студенти навчальних закладів та 3% мають інші заняття. Отже, загалом частка задіяних у трудових відносинах осіб складає 22,7%. У той час як у структурі осіб, незадіяних у трудових відносинах найбільшу частку становлять особи які не працювали і не навчалися, частка яких є 71,7% серед всіх засуджених, 3,4% серед всіх засуджених осіб становлять пенсіонери у т.ч. особи з інвалідністю, а 2,2% – безробітні. Тобто загалом частка незадіяних у трудових відносинах осіб складає 77,3%.

Констатовано, що особи, незадіяні у трудових відносинах вчиняють переважно діяння, пов'язані із незаконним видобуванням природних багатств, а діяння пов'язані із забрудненням довкілля вчиняють переважно особи, котрі працюють на різних посадах або займаються діяльністю, що має доступ до речовин, котрі можуть спричинити таке забруднення.

Ключові слова: кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля, кількісні показники кримінальних правопорушень проти довкілля, якісні показники кримінальних правопорушень проти довкілля, особи злочинця, освіта, рід занять.

Chernysh M.O. Some aspects of the social-role characteristics of persons who commit criminal offences against the environment

Summary

The article sufficiently proves that low level of education is characteristic of persons who commit illegal logging and engage in illegal water mining. The general indicators of criminal offenses against the environment are almost the same as the educational characteristics of persons who commit illegal mining of minerals, including amber. While the highest educational characteristics are inherent in persons who committed acts related to environmental pollution and uneconomical use of land.

Among persons convicted of criminal offenses against the environment, persons with general secondary (68.6%) and vocational education (23.4%) prevail, and their share is increasing, while the share of persons with higher education (6.9%), although it has increased slightly over the past three years, is lower than the general indicators.

A summary of the characteristics by occupation of all persons convicted for the period 2013-2023 shows that 8.4% of the total number of convicts are workers, 0.4% – civil servants, 1.3% – other employees, 3.1% – military personnel, 0.1% – doctors and pharmacists, 0.1% – teachers and lecturers, 1.1% – private entrepreneurs, 0.9% – employees of business companies, 2.2% – students of schools, lyceums, colleges, gymnasiums, 1.6% – students of educational institutions and 3% have other occupations. Thus, in general, the share of persons involved in labor relations is 22.7%. While in the structure of persons not involved in labor relations, the largest share is made up of persons who did not work and did not study, whose share is 71.7% among all convicted persons, 3.4% among all convicted persons are pensioners, including persons with disabilities, and 2.2% are unemployed. That is, in general, the share of persons not involved in labor relations is 77.3%.

It was found that persons not involved in labor relations commit mainly acts related to the illegal extraction of natural resources, and acts related to environmental pollution are committed mainly by persons who work in various positions or are engaged in activities that have access to substances that can cause such pollution.

Key words: criminological characteristics of criminal offenses against the environment, quantitative indicators of criminal offenses against the environment, qualitative indicators of criminal offenses against the environment, personality of the offender, education, occupation.

Список використаних джерел:

1. Ковалкін А.А. Хруща М.С., Чубарів В.Л. Діяльність органів внутрішніх справ з виявлення та попередження групового збуту наркотичних засобів: навчальний посібник. К.: Українська академія внутрішніх справ, 1993. 112 с.
2. Ткачук В.Є. Вища освіта як один із чинників запобігання злочинності (на основі результатів дослідження механізму протиправної поведінки осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі). *Часопис Київського університету права*. 2013. №2. С.297-300.
3. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. на здобуття наук. ступ. док. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 485 с.
4. Карчевський, М (2024) Протидія злочинності в Україні : інфорграфіка (2013-2024) : інтерактивний довідник. URL : <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>
5. Швидка Г.Ю., Шевчук П.Є. Прогноз рівня освіти населення України до 2050 р. *Журнал Інституту демографії та соціальних досліджень*. 2007. №2. С.85-96.
6. Бабенко А.М. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню наркомісних рослин: дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2007. 221 с.
7. Голіна В. Судимість і суспільство. *Вісник Національної академії правових наук України*, 2014, № 3(78). С.124-134.
8. Козар А.В. Кримінологічна характеристика та запобігання Національною поліцією України посіву або вирощуванню снотворного маку чи конопель : дис. ...д-ра філос.: 081, 08. МВС України, Дніпропетр. ун-т внутр. справ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2020. 225 с.